

Papildymai XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų bibliografijai

Nijolė LIETUVNINKAITĖ

Kauno technologijos universiteto biblioteka, K. Donelaičio g. 20, LT-44239 Kaunas, el. p. nijole.lietuvninkaite@ktu.lt

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras 1998 m. išleido XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų kontrolinį sąrašą¹. Jį galime vertinti kaip reikšmingą bibliografinį darbą ir dar vieną XVII a. Lietuvos knygos kultūros paveldo tyrimo vadovą. Sudarytoja bibliografė Marija Ivanovič mokslo darbuose *Bibliografija '99* yra paskelbusi XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų statistinę ir teminę analizę², kuri pravers kontrolinio sąrašo vartotojams. Visa tai paskatino pasidomėti ir patikslinti, kiek ir kokių XVII a. lenkiškų spaudinių saugoma Kauno technologijos universiteto bibliotekos Retų knygų skyriuje, nes kol kas kontroliniame sąrašė užregistruotas tik vienas jo fonduose esantis spaudinys.

Straipsnio tikslas – papildyti sudarytą bibliografiją duomenimis apie Kauno technologijos bibliotekoje (toliau – KTUB) saugomą nedidelį XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų rinkinį, apibūdinti kai kurias jo ypatybes ir knygotyros aspektu. Jį sudaro 18 pavadinimų (20 egzempliorių) XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų. Visos knygos spausdintos Vilniuje (dvi Mamoničių ir Bazilijonų, kitos – Akademijos spaustuviėje). Reikia pastebėti, kad šis spaudinių paveldas KTUB atiteko iš Kauno universiteto bibliotekos (1923–1950). Rinkinys atspindi bendrą XVII a. Lietuvos lenkiškų spaudinių tematiką, jį sudaro teisės, religijos, grožinės literatūros leidiniai. Prie kiekvieno straipsnyje aptariamo knygos egzemplioriaus nurodysime atitinkamus XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų kontrolinio sąrašo pozicijų įrašų numerius. Taip pat apžvelgsime įdomesnius knygos nuosavybės ženklus, knygų likimus, įrišimus, fizinę būklę.

Didžiausią KTUB XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų rinkinio dalį sudaro **religinės tematikos** spaudiniai (12 pavadinimų). Vienas jų jau užregistruotas kontroliniame sąrašė (įrašas 240), tačiau jį verta aptarti išsamiau. Jono Jaknavičiaus *Ewangelie polskie y litewskie...* (1647) – vienintelis Lietuvoje ir seniausias iki mūsų laikų išlikęs šios evangelijos egzempliorius, tyrinėtas kelių kartų filologų. Knyga įrišta kartu su *Rituale sacramentorum...* (1648) ir dviem rankraštiniais religiniais tekstais lenkų ir lotynų kalbomis. Spėjame, kad evangelija įrišta XVII–XVIII a.:

tamsiai žalios plonos odos viršelis, yra raištelių liekanų, bloko pjūvio kraštai nudažyti raudona spalva. Įdomus ir šios knygos likimas. J. Jaknavičiaus evangelija turėjo kelis savininkus. Iš Kražių jėzuitų misijos-kolegijos ji pateko į 1867 m. caro valdžios įkurtą Vilniaus viešąją biblioteką. Knyga turi ir Vilniaus universiteto bibliotekos antspaudą (be inventoriaus numerio). Galime daryti prielaidą, kad ji pateko į Kauno universiteto biblioteką 1940 m. vykusių dubletų mainų būdu. Šiuos mainus galėjo inicijuoti prof. Vaclovas Biržiška, tuo metu vadovavęs ir Vilniaus, ir Kauno universitetų bibliotekoms. Tačiau tik 1966 m. evangelija buvo inventorinta ir tapo Kauno politechnikos instituto bibliotekos (dabar – KTUB) nuosavybe.

Retų knygų skyriuje saugome dvi Jakubo Olszewskio knygas. 1632 m. išleistame *Snopek Naiásnieyszego Zygmunta III...* (įrašas 455) yra marginalijų – pavienių teksto žodžių vertimų į lotynų kalbą. Ši knyga 1940 m. taip pat gauta mainais iš Vilniaus universiteto bibliotekos. Metais anksčiau pasirodęs J. Olszewskio leidinys *Zaloba po smierã Naiásnieyszey Konstanciey krowley Polskiej xziezny Litewskiey...* (įrašas 459) iki 1941 m. yra priklausęs Kretingos vienuolyno bibliotekai. Knygos antraštiniame lape nežinomas asmuo įrašė: *Dla Jego Mści Pana Adama Dapkiewicza*. Egzempliorius yra geros būklės.

Kontrolinis sąrašas rodo, kad kol kas Lietuvos bibliotekose neaptiktas 1676 m. pasirodęs Stanisława Witwickio *Pacierz, albo raczey Kontrakt miedzy Bogiem á czlowiekiem...* (įrašas 733). Į Kauną iš Kretingos vienuolyno bibliotekos atkeliavusio egzemplioriaus būklė yra patenkinama, išlikęs defektuotas senas įrišimas (marmurinis popierius, odos nugarėlė su linijiniais įspaudais). XVIII a. jis priklausė net keliems privatiems savininkams – apie tai liudija knygos nuosavybės įrašai lotynų kalba.

KTUB turi teologo Kazimierzo Kojalowicziaus-Wijuko 1675 m. išleistą *Kazania o męce Panskiey* (įrašas 306). Pirmoji knygos savininkė buvo Polocko jėzuitų kolegija. Vėliau knyga pateko į grafų Tiškevičių biblioteką Raudondvaryje. 1930 m. knyga buvo tarp Vokiečių knygyno savininko Walterio Fischerio iš Tiškevičių nupirkto 7875

tomų rinkinio, padovanoto Kauno universiteto bibliotekai, spaudinių. Šiame egzemplioriuje trūksta antraštinio lapo, tačiau apskritai jo būklė yra patenkinama. Saugome Alberto (Wojciecho) Kojalowicziaus-Wijuko veikalo *Pamiętka krotka braciey koadiutorow Societatis Jesu swiętobliwie zmártych* antrąją (1673) laidą (įrašas 301). Gerai išsilaičiusiame egzemplioriuje, patekusiame iš Kretingos vienuolyno bibliotekos, yra nenustatyto knygos savininko 1699 metų nuosavybės įrašas lotynų kalba.

KTUB yra vienas iš Aleksey Dubowicziaus darbų – *Haft ręką Bozą nádobrey duszy Wielmożney Jey Mosći Pániey Heleny Sapiezanki Kuncewiczowey, chorążyney Lidzkiey... położony* (įrašas 144), išspausdinta Bazilijonų spaustuviėje [1645]. Ši knyga taip pat įsigyta 1940 m. mainų būdu iš Vilniaus universiteto bibliotekos.

Kol kas trečiuoju egzemplioriumi Lietuvos bibliotekose laikytinas Maciejaus Kazimierzo Sarbiewskio leidinys *Łaska marszałkowska ná pogrzebie Jáśnie Wielmożnego Páná... Iana Stanisława Sapiehi...* (įrašas 582). Anksčiau jis priklausė Kretingos vienuolyno bibliotekai.

Galime papildyti kontrolinį sąrašą antruoju Lietuvoje saugomu egzemplioriumi – 1695 m. laidos Martino Roa knyga *Czysciec, abo Stan dusz w czyscu cierpiących* (įrašas 549). Sprendžiant iš knygos nuosavybės įrašų, šis egzempliorius turėjo kelis privačius savininkus, kol pateko į Kretingos vienuolyno biblioteką. Išliko ir ankstesnis defektuotas knygos įrišimas: storas popierius, odos nugarėlė su linijiniais įspaudais [XVIII–XIX a.].

1695 m. Vilniuje buvo pakartota šv. Bonaventūros knygos *Seraphin ognisty ziemski...* laida (įrašas 64). Vienas jos egzempliorius yra Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, antrąjį suradome KTUB. Pastarajame yra įrašytų maldų lenkų ir lotynų kalba. Vienas įrašas pateikia žinių apie šv. Bonaventūros knygos vertėją: *Psalter ten tłumaczony przez / Andrzeia Malskiego w Krakowie / R. 1641*. Pirmasis knygos savininkas kunigas Fabijanas Borkowskis savo egzempliorių pažymėjo dviem skirtingais knygos antspaudais ir įrašu. Po to knyga priklausė Kretingos vienuolyno bibliotekai. Išliko jos XVII–XVIII a. margos odos įrišimas su linijiniais įspaudais.

Dar vienas iš Kretingos vienuolyno bibliotekos gautas spaudinys buvo 1619 m. laidos Andrzejiaus Gračkio *Kazanie na pogrzebie zacney pamieci Jáśnie Wielmożney Pániey ... Zophiey z Mielca Chodkiewiczowey, woiewodziney Wileńskiey ... miane* (įrašas 207). Mainais iš Vilniaus universiteto bibliotekos įsigytas Mateuszo Bem-buso *Wizerun[e]k sźláchćicá prawdzíwego w kazaniu ná pogrzebie ... Andrzeia Bobole z wielkich y málych Pias-kow, podkomorze go koronnego Pilźnieńskiego...* (įrašas 44). Knygoje yra nenustatyto savininko knygos nuo-

savybės įrašas lotynų kalba.

Trys **proginės literatūros** leidiniai į Kauno universitetą buvo patekę iš Valstybinio centrinio knygyno. Ten jie buvo restauruoti ir įrišti. Tik Vilniaus universiteto biblioteka iki šiol turėjo Franciszeko Białozoro *Wesoly odgłos trąb woynniskich przy triumfalney bramie... Kazimierza Oginskiego woiewodźica Polockiego na weselny tryumf... Eleonory Woynianki...* (įrašas 47). Leidinys prieš patekdamas į Valstybinį centrinį knygyną priklausė Plungės dvaro bibliotekai. KTUB taip pat saugoma Jano Biesieckio *Wizerunk złotey nadziei w imieniu Wielmożnego Iego Mosći páná Ierzego Sapiehy...* (įrašas 55) ir Tomaszo Ruszewskio *Złote iablko godnoscí senatorskiey, pod czas szczęśliwey iešieni, wiazdu na woiewodztwo Mścislawskie... Alexandra Iana Mosiewicza...; Iasnie Wielmożney, Ieymosci Pániey, Katarzynie Mlonskiey Mosiewiczowey...* (įrašas 558).

Iš **teisės tematikos** leidinių, saugomų KTUB rinkinyje, reikšmingiausi yra Lietuvos Statutai, papildantys duomenis apie išlikusius egzempliorius. Šioje bibliotekoje yra 1614 (įrašas 653) ir 1693 (įrašas 656) metų Statuto laidos. 1614 m. laidos egzempliorius yra defektuotas, jame įklijuoti 1588 m. Statuto antraštinio ir dar kelių lapų fotokopijos, kiti lapai restauruoti. Šį egzempliorių Kauno universiteto biblioteka 1934 m. nupirko iš istoriko Konstantino Jablonskio. Kol kas šis Statutas yra trečiasis žinomas egzempliorius Lietuvos bibliotekose. 1693 m. laidos *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego...* saugome du egzempliorius. Vienas jų priklausė lietuvių kalbos bei raštijos tyrėjo ir bibliografo Jurgio Platerio asmeninei bibliotekai. Statutas įrištas XIX a. (marmurinis popierius, rudos ir raudonos odos nugarėlė su puošnių auksuotų augalinių ornamentų bei antraštės įspaudais, kampeliai). Vėliau šis gerai išsilaikęs egzempliorius pateko į Valstybinį centrinį knygyną, o iš ten jį perėmė Kauno universiteto biblioteka. Antrasis Statuto egzempliorius yra defektuotas, trūksta antraštinio lapo ir knygos dalies iki pirmojo skyriaus. Apie jo kilmę žinome nedaug, nes Kauno universiteto bibliotekos inventoriaus knygoje V. Biržiškos ranka teįrašyta, kad tai – dovana, o spaudinyje esantys knygos nuosavybės įrašai sunkiai įskaitomi. KTUB yra dvi *Porządek sądzenia spraw w Trybunale Wielkiego Xięstwa Litewskiego...* 1698 (įrašas 515) ir 1699 (įrašas 516) metų laidos. 1699 m. ir dar kelios XVII a. šios knygos laidos buvo įrištos kartu su jau aptartu J. Platerio asmeninės bibliotekos Statuto egzemplioriumi.

Apibendrinami galime teigti, kad apžvelgtas KTUB senųjų spaudinių rinkinys šiek tiek pagausina XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų paveldą, saugomą Lietuvos bibliotekose, sudaro sąlygas atlikti išlikusių egzempliorių lyginamąją analizę, kitus knygotyrinius tyrimus.

¹ XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos : kontrolinis sąrašas. – Vilnius, 1998. – 247 p.

² Ivanovič, Marija. XVII amžiaus Lietuvos lenkiškos knygos: tematika ir statistika // Bibliografija : mokslo darbai. – 1999, p. 62-64.

Summary

Complement to Bibliography of the 17th Century Polish Books in Lithuania

Nijolė LIETUVNINKAITĖ

The aim of the article is to complement a control list titled "XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos" (*The 17th Century Polish Books in Lithuania*) since the location of storage of 20 book copies preserved in the Library of Kaunas University of Technology has not been registered. Bibliographic and book science information is also given in this article.

The collection reflects the common topics of the 17th

century Polish printed matters of Lithuania including religion, laws and fiction. The collection includes some printed matters of a particular rarity. The overview on the more interesting book ownership marks, types of binding and existence lines of books is also given in the article. The Library of Kaunas University of Technology inherited this collection of the 17th century Polish books from Kaunas University Library (1923–1950).

UDK 098.1(474.5)(091)

Tarpukario Lietuvoje cenzūros draustų knygų teminė analizė

Arida RIAUBIENĖ

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, K. Sirvydo g. 4, LT-01101 Vilnius, el. p. a.riaubiene@lnb.lt

Mokslo darbų *Bibliografija 2003* leidinyje analizavome tarpukario Lietuvoje veikusią spaudos priežiūros ir kontrolės sistemą, kuri dažniausiai įvardijama cenzūros terminu. Šiame straipsnyje atliksime cenzūros draustų knygų teminę analizę. Moksliiniu požiūriu šis tyrimas svarbus tuo, jog padeda nagrinėti 1918–1940 m. bibliotekų fondų komplektavimo, spaudinių paplitimo visuomenėje, skaitymo literatūros parinkimo klausimus. Cenzūros draustų knygų teminė analizė taip pat suteikia galimybę rekonstruoti ne visada dokumentuose tiesiogiai įvardytus cenzūravimo principus, uždraudimo spausdinti, įvežti į šalį ir platinti knygas sumetimus.

Apie nagrinėjamoju laikotarpiu cenzūros draustus leidinius sužinome iš: 1) aplinkraščių, kuriuos apskričių viršininkams siūsdavo Vidaus reikalų ministerijos Spaudos departamentas, 2) vidaus reikalų ministro nutarimų, kurie atskleidžia kai kurių spaudinių uždraudimo atvejus, 3) cenzūros draustų knygų sąrašų. Be išsamiausio 1934 m. draudžiamų knygų sąrašo, archyvuose šaltiniuose radome dar 14 draudžiamų knygų sąrašų. Tie, kurie buvo rasti Vidaus reikalų ministerijos Kauno miesto ir apskrities viršininko fonde, turėjo analogiškus atitikmenis, esančius Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamento fonde. Visų sąrašų chronologinės ribos – 1930–1938 m. Kitas bendras sąrašų bruožas yra tas, kad knygų sąrašuose cenzūros valdininkų buvo dėstomos pagal kalbas, jų viduje – abėcėlės tvarka. Sąrašus sudaro knygos rusų, vokiečių, lenkų, jidiš kalbomis. Daugiau kaip 50 proc. draustų knygų – leidiniai rusų ir lenkų kalbomis. Didžiausias sąrašus sudarančių pozicijų skaičius – 910 leidinių¹, mažiausias – 13 leidinių². Viename sąrašė greta knygų vokiečių, rusų, lenkų, jidiš, lietuvių bei baltarusių kalbomis randame ir 21 leidinį anglų kalba, didžioji jų dalis – V. Lenino veikalai³.

Cenzūros valdininkų sudaryti draudžiamų spaudinių aplinkraščiai, taip pat draudžiamų knygų sąrašai dėl savo didelės apimties reikalauja atskiros analizės. Todėl šiame

straipsnyje teminę draustų knygų analizę atlikome remdamiesi pagal tam tikrus principus atrinktų spaudinių uždraudimo atvejais. Spaudinių draudimo principus sugrupavome į kelias pagrindines grupes:

1. Politiniai knygų draudimo principai.
2. Religiniai knygų draudimo principai.
3. Doroviniai knygų draudimo principai.
4. Formalūs knygų draudimo principai.

Atliksime kiekvienos šių grupių spaudinių teminę analizę. Šioje analizėje spaudinių negrupuojame į įvežamus iš užsienio ir spausdinamus Lietuvoje, nes prieš tai išvardyti draudimo principai galiojo ir vietiniams, ir įvežamiems spaudiniams.

Politiniai knygų draudimo principai

[vairių archyvinių dokumentų puslapiuose suregistruoti politiniai sumetimais draudžiami spaudiniai dažniausiai yra socialistinio, komunistinio, antivalstybinio turinio idėjas propaguojančios brošiūros ir knygos, leidiniai, galintys kurstyti tautinę nesantaiką, antilietuviškos propagandos ir pan. turinio leidiniai, tarp jų ir grožinės literatūros knygos, enciklopedijos, kalendoriai, vadovėliai, žemėlapiai.

Politiniai principai ryškūs analizuojant atskirų spaudinių uždraudimo atvejus. Tautininkams paėmus valdžią į savo rankas, vienas jų tikslų buvo palankaus savo įvaizdžio spaudoje formavimas. Dėl šios priežasties iš apyvartos buvo išimamos knygos, kuriose pasitaikydavo kritikos tautininkų atžvilgiu ir kurios buvo pripažįstamos antivalstybinėmis. 1927 m. socialistinės pakraipos lietuvių knygų leidykla „Audra“, veikusi Rygoje, išleido K. Borutos eilėraščių rinkinį „Kryžių Lietuva“, o 1928 m. – romaną „Namas Nr. 13“. Abi rašytojo knygos buvo uždraustos įvežti į Lietuvą ir platinti, remiantis Spaudos įstatymo 22-uoju paragrafu. Tai reiškė, jog jų turinys prieštaravo nepriklausomos